

Роль ціннісних орієнтацій у професійному становленні особистості майбутнього фахівця

Panchuk N.P. The role of value orientations in the professional development of future specialist's personality / N.P. Panchuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 32. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 405–414.

Н.П. Панчук. Роль ціннісних орієнтацій у професійному становленні особистості майбутнього фахівця. Проведене дослідження дало можливість проаналізувати цінності як одну з основних детермінант професійної реалізації особистості. Саме вони впливають на загальне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і вимог, можливість професійної самореалізації. Ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку, та являє собою серцевину свідомості, з точки зору якої вирішується багато важливих життєвих питань. Досліджено, що у ціннісних орієнтаціях проявляється стійке, соціально-зумовлене, вибіркове ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів. Проаналізовано, що важливою психологічною умовою становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є сформованість високого рівня професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього педагога. Адже, якщо мотиви обумовлюють включення студента в певну діяльність, то ціннісні орієнтації визначають спрямованість діяльності, її цілі й основні засоби їх досягнення. Встановлено, що становлення майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки відбувається в умовах постійного вибору особистістю значущих професійних цінностей, співвіднесення їх з ідеальним образом професіонала у своїй галузі. Визначено, що протягом навчання у вузі відбувається їх певна переоцінка, переосмислення та становлення, які зумовлені як особистісним, так і професійним зростанням. Виявлено, що на зміст ціннісних орієнтацій впливає рівень професійно-педагогічної спрямованості кожного студента, а, отже, важливою психологічною умовою становлення належних ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є сформованість високого рівня професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього педагога. Зроблено висновок, що оволодіння цінностями професії вчителя у навчально-ви-

ховному процесі є можливим за виявлення і створення таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають значущого системного характеру і здійснюють регуляційний вплив на самостійність особистості.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійні цінності, професійне становлення, професійно-педагогічна спрямованість, структура особистості, активність, самоактивність.

Н.П. Панчук. Роль ценностных ориентаций в профессиональном становлении личности будущего специалиста. Проведенное исследование позволило проанализировать ценности как одну из основных детерминант профессиональной реализации личности. Именно они влияют на общее отношение личности к профессиональным целям, задачам и требованиям, на возможность профессиональной самореализации. Ценностные ориентации являются компонентом структуры личности, который отражает жизненный опыт, накопленный личностью в индивидуальном развитии, и представляет собой сердцевину сознания, с точки зрения которой решаются многие важные жизненные вопросы. В ценностных ориентациях проявляется устойчивое социально-обусловленное, избирательное отношение человека к совокупности материальных и духовных общественных благ и идеалов. Проанализировано, что важным психологическим условием становления ценностных ориентаций будущего учителя является сформированность высокого уровня профессионально-педагогической направленности личности будущего педагога. Ведь, если мотивы обуславливают включение студента в определенную деятельность, то ценностные ориентации определяют направленность деятельности, ее цели и основные средства их достижения. Установлено, что становление будущего специалиста в процессе профессиональной подготовки происходит в условиях постоянного выбора личностью значимых профессиональных ценностей, соотношения их с идеальным образом профессионала в своей области. Определено, что в течении обучения в вузе происходит их определенная переоценка, переосмысление и становление, обусловленные как личностным, так и профессиональным ростом. Выявлено, что на содержание ценностных ориентаций влияет уровень профессионально-педагогической направленности каждого студента, а, следовательно, важным психологическим условием становления надлежащих ценностных ориентаций будущего учителя является сформированность высокого уровня профессионально-педагогической направленности личности будущего педагога. Сделан вывод о том, что овладение ценностями профессии учителя в учебно-воспитательном процессе возможно при обнаружении и создании таких психолого-педагогических условий, при которых такие ценности приобретают значимого системного характера и производят регуляционное влияние на самостоятельность личности.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, профессиональные ценности, профессиональное становление, профессиональ-

но-педагогическая направленность, структура личности, активность, самоактивность.

Постановка проблеми. Значущість проблеми взаємозв'язку професійного становлення педагога і його ціннісної сфери зумовлена тим, що ціннісні орієнтації майбутнього вчителя виступають для педагога в якості стратегічних цілей його діяльності та посідають найвищий щабель у мотиваційно-регулятивній системі, оскільки виконують функцію стійкого визначення поведінки та професійної діяльності, впливають на зміст і спрямованість потреб, мотивів, інтересів особистості. Також недостатньо з'ясованими залишаються питання формування та ролі цінностей у роботі педагога, недостатнє усвідомлення майбутніми вчителями пріоритетних цінностей майбутньої професії, рівня співпадання ціннісних орієнтацій вчителя з їх життєвими цілями і планами, власної системи ціннісних орієнтацій, шляхів її формування, наявного конфлікту цінностей, смислу власного життя та його відповідності вимогам обраної професії.

В зв'язку з цим на сучасному етапі одним з головних і актуальних завдань є забезпечення формування певних особистісних структур, які б дозволили особистості максимально розкрити свій внутрішній потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи до розгляду проблеми формування ціннісних орієнтацій в юнацькому віці висвітлюються : з точки зору усвідомлення життєвої перспективи (Л.І. Божович), особистісної репрезентації життєвого шляху (Н.Є. Бондар), життєвої позиції особистості (В.В. Пічурін), професійного самовизначення (В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін), формування професійних переконань (В.В. Павленко); проблеми ціннісних орієнтацій у системі особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів (І.А. Зязюн, В.Т. Лісовський, В.В. Пічурін, Н.С. Пряжніков, В.А. Семиченко, Р.П. Скульський, В.А. Сластьонін, Н.І. Стрелянова, М.Х. Титма та ін.).

За останні роки цінності та ціннісні орієнтації ґрунтовно досліджуються як елементи структури особистості фахівця у процесі його професійного становлення О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинською, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєвим, В.М. Мицько, М.С. Пряжніковим, С.О. Ставицькою, Н.Ф. Шевченко, Н.В. Чепелевою, М.С. Яницьким тощо. Сучасні дослідники розглядають ціннісні орієнтації у вигляді системи певних норм, прийнятих груповою свідомістю.

Аналіз та узагальнення результатів дослідження соціально-психологічних (В.В. Водзінська, А.Г. Здравомислов, О.І. Зото-

ва, В.Н. Мясищев, В.О. Ядов та ін.) та психолого-педагогічних (В.Г. Алексєєва, М.І. Алексєєва, К.А. Альбуханова-Славська, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Т.В.Бутківська, І.В. Дубровіна, В.Т. Лісовський, С.Д. Максименко, В.А. Семіченко, Р.П. Скульський, М.Х. Титма та ін.) аспектів ціннісних орієнтацій з боку виховання у майбутніх вчителів пріоритетних цінностей, засвоєння та відбору ціннісних систем через педагогічну взаємодію у невідривному взаємозв'язку з проблемами професіоналізації особистості дозволяють розглядати їх як одне з основних новоутворень юнацького віку.

У зв'язку з актуальністю зазначеної тематики та її недостатньою розробленістю в сучасних наукових працях **метою** нашого дослідження було вивчення ролі ціннісних орієнтацій у становленні особистості професіонала, як одного з основних компонентів структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку, та впливає на професійне становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес оволодіння цінностями вчительської професії у навчально-виховному процесі є можливим при виявленні та створенні таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають цілісного, значущого системного характеру і здійснюють регуляторний вплив на самостійність особистості.

Цінності можна вважати вузловим моментом професійної реалізації особистості, оскільки саме вони детермінують загальне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і вимог, можливість її професійної самореалізації. Крім того, чітке визначення професійної спрямованості обумовлює ідентифікацію особистості з професійними завданнями, цілями і вимогами та, відповідно, формування у неї системи цінностей, в якій професія займає пріоритетне місце.

Цінності та ціннісні орієнтації є визначальними, значущими, спонукальними для особистості. Саме у залежності від них фахівець здійснює вибір стратегії та засобів продуктивного вирішення завдань. Цінність особистості перетворюється у ціннісну спрямованість професійного мислення, коли йдеться про вирішення професійних завдань [2].

Ціннісний компонент особистості передбачає орієнтацію на власну, автономну систему цінностей, пов'язану з усвідомленням відповідальності за результати своєї професійної діяльності.

Ціннісна система, вкорінюючись у структурі самосвідомості, виступає як її необхідна морально значуща і відповідально

активна установка. Ціннісні орієнтації є однією з важливих детермінант самоактивності, «адже цінності є, безумовно, тим утворенням у свідомості й самосвідомості, котре найтісніше пов'язане зі сферою потреб особистості, а значить, безпосередньо стосується мотивів самоактивності індивіда» [1, с.18–19].

«Однією з провідних детермінант самоактивності особистості у виховному процесі є система ціннісних орієнтацій, що внутрішньо визначає напрям і зміст самоактивності, її мотивацію. Водночас слід підкреслити, що певна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, котрі пов'язані з відповідними формами життєдіяльності, у якій здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із «явища зовнішнього» у «явище для себе», тобто відбувається переведення суспільних цінностей у суб'єктивно значущі цінності для даного індивіда» [1, с. 21–22].

Спроба віддати пріоритет одному з таких феноменів як самоактивність та цінність щодо часу їх виникнення в структурі індивіда чи особистості є проблематичною. Найдоцільніше їх слід розглядати залежно від «міри їх взаємообумовленості й взаємодії, залежно від рівня розвитку кожного з них, від їх якісних характеристик, що детермінують ступінь їх конструктивного взаємовпливу» [1, с. 19].

Період юнацтва, на який припадає студентський вік, здебільшого вважається найбільш прийнятним періодом для входження людини у світ цінностей та ціннісного самовизначення. Відбувається цей процес саме завдяки освітньому середовищу. І.О.Сапогова зазначає, що формування ціннісної сфери у процесі навчання визначається, з одного боку, особистісними особливостями, розвитком та усвідомленням своїх інтересів і цінностей, а з другого, – соціальними чинниками – цінностями іншого суб'єкта, стилем спілкування з ним. Водночас в основі загального механізму формування цінностей лежать, передусім, діалогічний стиль спілкування і розвиток рефлексивних особливостей студентів [3, с.148].

Юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісних орієнтацій в якості стійкої особистісної властивості, яка впливає на становлення світогляду учнів. Психологічною основою формування ціннісних орієнтацій в юнацькому віці є процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень.

Саме юнацький вік є початком свідомого визначення ціннісних орієнтацій та смислу життя, формування уявлень про жит-

теву перспективу, майбутнє професійне самовизначення, життєвих ідеалів. Смісложиттєві роздуми в юнацькому віці завжди спрямовані у майбутнє, на пізнання свого життєвого призначення і реалізуються у системі конкретних життєвих планів.

Прийняття рішення про вибір професії по суті означає відмову від інших видів діяльності, від інших можливостей, тобто пов'язане з самообмеженням, що породжує внутрішню напругу, яка посилюється особистісними суперечностями, властивими цьому вікові. Все це призводить до появи типових для юнацького віку конфліктів. І головними з них є ціннісні конфлікти – незалежно від того, чи усвідомлюються вони.

Кожна людина переживає в цьому віці розрив між соціальними цінностями, що відображені в нормах моралі, і пропонованими їй докльям, цінностями та нормами малого оточення і субкультури та базальними цінностями-орієнтаціями, що закладаються сімейною, родовою та індивідуальною історією становлення особистості.

Вступ до навчального закладу змінює соціальний статус особистості, соціальні функції, ролі, види діяльності, посилює соціальний розвиток особистості, включення її в різні сфери суспільних відносин і майбутньої діяльності, що потребує мобілізації внутрішніх ресурсів, природніх задатків індивіда та призводить до переоцінки багатьох цінностей. Водночас процес розвитку особистості та її ціннісно-професійне самовизначення залежить від рівня та ступеня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості.

Ми наголошуємо на особливостях процесу формування цінностей майбутніх вчителів, оскільки педагогу властива тісна пов'язаність із характером діяльності та її мотиваційними, операційно-виконавчими та суб'єктивними характеристиками; опосередкованість спілкування індивіда з індивідом. Цей процес відображає смісложиттєву активність особистості та пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу.

Самопізнання та адекватне самооцінення виступають важливими умовами розширення ціннісних орієнтацій, самоактуалізації особистості. Вони обов'язково передують не тільки процесам самовиховання і самореалізації, але й кожному окремому актові цілепокладання. Якщо людина не встигла ще сама розібратись в тому, до чого вона прагне, що є смыслом її життя, що їй потрібно, якою вона прагне бути у ставленні до людей і до себе са-

мої, які якості їй слід розвивати, а яких рішуче позбавлятися, то це є свідченням відсутності свободи самоздійснення та цілісної самоактуалізації такої особистості. Дійсно вільними і цілепокладання, і здійснення намічених на основі ціннісних орієнтацій життєвих цілей стають при умові як формування адекватного позитивного Я-образу, так і усвідомлення співпадання ціннісних орієнтацій з життєвими цілями і планами, власної системи ціннісних орієнтацій, встановлення її пріоритетів чи співіснування в мотиваційній системі несумісних ціннісних систем, розбудови мисленнєвої моделі бажаного майбутнього та бачення шляхів і засобів його досягнення.

Завдяки активності самопізнання особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин і виявляє здатність самотворення, яке не відбувається шляхом одноманітного вольового зусилля, а виростає з форм і змісту спілкування з іншими людьми, визначаючись характером такого спілкування. Життєве самовизначення на основі ціннісних орієнтацій є невід'ємним атрибутом людського буття, оскільки у кожен момент життя людина може бути поставлена перед необхідністю прийняття і здійснення самостійного рішення.

Також важливою психологічною умовою становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є сформованість високого рівня професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього педагога. Адже, якщо мотиви обумовлюють включення студента в певну діяльність, то ціннісні орієнтації визначають спрямованість діяльності, її цілі і основні засоби їх досягнення.

Сучасні тенденції гуманізації вищої освіти свідчать про посилення уваги до ціннісного становлення майбутніх фахівців у набутті професіоналізму. Під особливою увагою має знаходитися процес формування ціннісних детермінант особистості фахівця у системі професій типу «людина-людина», які потребують особистісного впливу, можливості спілкування як самостійної цінності, через яке відбувається не лише формування учня як особистості, а й самореалізація, персоналізація. Саме у межах цих професій можна виділити особливі вимоги, що висуваються до їх представників, причому не тільки до рівня знань та вмій конкретного фахівця, але й до його особистісної складової.

Ситуація професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці зумовлює у значній частині молоді конфлікт у ціннісній сфері між професійними та позапрофесійними цінностями, відмову від ілюзій, появу нових поглядів, переконань, оцінок, ідеалів та орієнтирів.

У процесі професійного становлення в результаті взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу відбувається процес інтерналізації – внутрішнє засвоєння суспільно-професійних цінностей.

Специфіка професії вчителя вимагає розвиненості гуманістичної спрямованості системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує успішну аксіологічну діяльність, формування світоглядних позицій та визначення особистісного смислу педагогічної діяльності, а тому метою навчально-виховного процесу в педагогічному навчальному закладі має бути формування професійно-значущих утворень особистісної структури і, перш за все, ціннісних орієнтацій.

Стрижнем системи професійно-ціннісних орієнтацій є ставлення майбутнього вчителя до своїх особистісно-професійних характеристик, логічним центром і основою яких є мотиваційно-потребова сфера особистості.

Ефективність формування ціннісних орієнтацій вчителя та всієї системи його підготовки залежить від того, наскільки зовнішні виховні впливи відповідають завданням та змісту його самовиховання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено, що процес розвитку особистості майбутнього вчителя та її ціннісно-професійне самовизначення залежать від рівня та ступеня соціальної активності, самоактивності і продуктивності самої особистості. Активність і самоактивність завжди спонукаються цінностями, а цінності є регулятором самоактивності індивіда.

Процес оволодіння цінностями вчительської професії у навчально-виховному процесі є можливим при виявленні і створенні таких психолого-педагогічних умов, за яких такі цінності набувають цілісного, значущого, системного характеру і здійснюють регуляторний вплив на самостійність особистості.

Отже, починаючи професійну діяльність, спеціаліст стикається з такими фактами та людськими вчинками, які будуть потребувати від нього здійснення вибору. Фахівець, здійснюючи певний вибір, наділений свободою прийняття рішення і знаходженні адекватних засобів здійснення поставленої мети та розв'язання проблеми. Проте завжди, маючи свободу вибору, фахівець несе відповідальність за здійснений вибір. Причому відповідальність розглядається як своєрідна плата професіонала за надання йому свободи у прийнятті рішення. Для виконання такого складного завдання фахівцеві знадобиться не тільки рефлексія набутого досвіду соціальних відносин, а й збагачення власної духовності та наповнення професійної діяльності особис-

тісним смислом. Вони можуть бути представлені детермінантами активності, поведінки, суб'єктивності та пізнання. В індивідуальній системі цінностей педагога кожний із вищенаведених класів детермінант відображається через суб'єктивні складові: внутрішню мотивацію, спрямованість, установки та рівень усвідомлення професійної діяльності. Натомість, у свою чергу, власне функціонування та розвиток професійного мислення майбутнього фахівця є обумовленим та залежним від ступеня прояву та взаємопов'язаності названих суб'єктивних чинників. Цінності та ціннісні орієнтації їх носія визначають стратегію вирішення професійних запитів і завдань, відповідно впливаючи на результат самої професійної діяльності особистості фахівця [2].

Зазначимо також, що система роботи з цінностями майбутнього вчителя повинна ускладнюватись від самоусвідомлення та змінення «Я – образу» до розширення території «Я», переоцінки цінностей та отримання нових смислів.

Список використаних джерел

1. Боришевський М.Й. Психологія самоактивності особистості учнів у виховному процесі : Навч.-метод. посібник / М.Й.Боришевський. – К. : ІЗМН, 1998. – 192 с.
2. Романова Ю.В. Розвиток особистісного потенціалу майбутніх психологів за допомогою програми оптимізації ціннісних детермінант професійного мислення майбутніх психологів / Ю.В.Романова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки : зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2013. – №42 (66). – С. 239–248.
3. Сапогова Е.Е. Особенности формирования ценностных ориентаций у старшеклассников / Е.Е. Сапогова // Педагогика развития и перемены в Российском образовании: материалы 2-й научно-практической конференции. – Красноярск, 1995. – С. 147–148.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Boryshevskiy M.I. Psykholohiia samoaktyvnosti osobystosti uchniv u vykhovnomu protsesi : Navch.-metod. posibnyk / M.I.Boryshevskiy. – K. : IZMN, 1998. –192 s.
2. Romanova Iu.V. Rozvytok osobystisnoho potentsialu maibutnikh psykholohiv za dopomohoiu prohramy optyimizatsii tsinnisnykh determinant profesiinoho myslennia maibutnikh psykholohiv / Iu.V.Romanova // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahamanova. Seriiia №12. Psykholohichni nauky

: zb. naukovykh prats. – K. : NPU imeni M.P.Drahomanova, 2013. – №42 (66). – S. 239–248.

3. Sapogova E.E. Osobennosti formirovaniya cennostnykh orientacij u starsheklassnikov / E.E. Sapogova // Pedagogika razvitiya i peremeny v Rossijskom obrazovanii: materialy 2-j nauchno-prakticheskoy konferencii. – Krasnojarsk, 1995. – S. 147 – 148.

N.P. Panchuk. The role of value orientations in the professional development of future specialist's personality. The study made it possible to analyze values as one of the main determinants of professional realization of the personality. They influence the general attitude of the personality to professional goals, objectives and requirements, the ability of professional self-realization. Values are a component of personality structure that reflects the experience gained in the development of the individual personality and is the core of consciousness, in terms of which many important life questions are solved. It is studied that value orientations appears sustainable, socially conditioned, selective man's relation to the totality of material and spiritual wealth and social ideals.

The important psychological condition for the formation of valuable orientations of a future teacher is analyzed to be the formation of a high level of professional and educational orientation of a future teacher's personality. After all, if the reasons cause the inclusion of students in certain activities, the value orientations determine the direction of its goals and means of achieving them. It is established that the formation of the future expert in the professional training occurs in continuous of choice of meaningful individual professional values, matching them with the perfect image of a professional in their field.

It is determined that during training at university the definite reassessment of values takes place, rethinking and development, which are caused by both personal and professional growth. The level of professional and pedagogical orientation of each student is revealed to influence the content of value orientations and, therefore, an important psychological condition for the formation of appropriate value orientations of the future teacher is the formation of a high level of professional and educational future orientation of future teacher's personality. It is concluded that mastering values of the teaching profession in the educational process is possible with the identification and establishing the psycho-pedagogical conditions in which these values become significant and systemic in nature and have a regulatory effect on the autonomy of the personality.

Key words: values, value orientations, professional values, professional development, professional and pedagogical orientation, personality structure, activity, self-activity.

Received January 10, 2016

Revised January 31, 2016

Accepted February 29, 2016